

DESPRE ARIA MISIONARĂ A SFÂNTULUI EPISCOP MUCENIC EPHRAIM

Ionuț HOLUBEANU

Deși creștinismul istro-pontic este de origine apostolică, începuturile ierarhiei bisericești pe teritoriul Scythiei Minor sunt destul de puțin cunoscute. În documentele istorice privitoare la propovăduirea aici a Sfinților Apostoli Andrei¹ și Filip² nu sunt precizări deosebite referitoare la instituirea ierarhiei superioare bisericești între Dunăre și Mare de către aceștia. Cea mai apropiată cetate de teritoriul istro-pontic în care este amintită hirotonia unui episcop de către Sfântul Apostol Andrei este Odessos (azi Varna)³. În cazul Sfântului Apostol Filip, este menționată hirotonirea în Scythia a unuia⁴ sau chiar a mai multor episcopi⁵, fără a se da, însă, numele vreunuia dintre ei.

Cei dintâi ierarhi din Scythia Minor cunoscuți astăzi după nume sunt Evangelicus și Ephraim. Dacă în cazul celui dintâi realitatea existenței sale istorice și păstoria în Scythia Minor nu mai pot fi puse la îndoială după descoperirea la Halmyris a moaștelor Sfinților Epictet și Astion, în schimb, în cazul lui Ephraim, prezența sa în Scythia Minor a fost contestată de către unii cercetători. În rândurile care urmează vor fi reanalizate informațiile documentare privind aria misionară și locul de păstorie a Sfântului Episcop și Mucenic Ephraim.

¹ Pentru prezența Sfântului Apostol Andrei în Scythia Minor, vezi POPESCU 1994₂, p. 80-88; POPESCU 2000, p. 169-189.

² Cf. POPESCU 2001, p. 59-76.

³ După tradiție, Sfântul Apostol Andrei l-a hirotonit episcop la Odessos pe Amplias – cf. *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae (=Syn.Eccl.Const.)*, ziua de 30 Octombrie, paragraful 1, în *Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris*, opera et studio Hippolyti Delehaye, Bruxellis, 1902, col. 177 – sau Apionas – cf. Epiphane Monahul, *Περὶ τοῦ Βίου καὶ τῶν πράξεων καὶ τέλους τοῦ ἁγίου καὶ πανευφήμου καὶ πρωτοκλήτου τῶν ἀποστόλων Ἀνδρέου* (*Despre viața, faptele și sfârșitul Sfântului Preacinstiului și celui întâi chemat între apostoli Andrei*), în col. J-P Migne - *Patrologiae cursus completus*, series Graeca, t. CXX, Parisiis, 1880, col. 221B.

⁴ Pseudo-Abdias, *Istoria luptei apostolice*, apud POPESCU 2001, p. 68.

⁵ Martirologiul lui Adon, ziua de 1 mai apud POPESCU 2001, p. 73.

Pentru început trebuie precizat că cercetătorii care s-au ocupat în studiile lor de Sfântul Episcop și Mucenic Ephraim se împart în două mari grupe. Prima este formată din cei care exclud posibilitatea ca acest ierarh să fi ajuns și să fi propovăduit credința creștină în Scythia Minor. Dintre aceștia, unii leagă aria sa misionară de Scythia Maior – sudul Ucrainei de astăzi –, socotindu-l episcop al orașului Cherson, în timp ce alții pun sub semnul întrebării chiar existența sa istorică. Adepții ai propovăduirii lui Ephraim în Scythia Maior, la Cherson, sunt Gr. Musceleanu⁶, C. Erbiceanu⁷, I. Rămureanu⁸, N. Zugravu⁹ și, mai nou, N. Dură¹⁰. Existența istorică a lui Ephraim este pusă sub semnul întrebării sau negată de I. Dinu¹¹, D. M. Pippidi¹², Gh. I. Moiescu, Șt. Lupșa și Al. Filipașcu¹³. La rândul lor, V. Pârvan¹⁴, R. Netzhammer¹⁵, C. Auner¹⁶, R. Vulpe¹⁷ și I. Barnea¹⁸, referindu-se la primii ierarhi tomitani atestați documentar, îl omit pe Ephraim. În mod asemănător, H. Delehay¹⁹ nu-l amintește pe Ephraim între mucenicii din provincia istro-pontică, la fel cum nu l-au menționat nici cercetătorii H. Mihăescu și V. Popescu, atunci când au publicat pasajele din *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae* referitoare la martirii care au pătimit pe teritoriul țării noastre²⁰.

Cea de-a doua grupă este formată din cercetătorii care nu exclud sau afirmă deschis prezența acestui episcop în teritoriul istro-pontic. Cronologic, cel dintâi dintre ei poate fi considerat patriarhul Dositheii II Notara al Ierusalimului (1669-1707) care, în secolul al XVII-lea, îl considera pe Sfântul Ephraim episcop al Tomisului și mijlocitor al celor dintâi legături dintre Biserica Ierusalimului și cea românească²¹. Dintre cercetătorii moderni, amintim pe J. Zeiller²², I. Georgescu²³,

⁶ MUSCELEANU 1874, p. 116-117.

⁷ ERBICEANU 1898-1899, nr. 3, p. 289-290; nr. 4, p. 386.

⁸ RĂMUREANU 1974, p. 980-982.

⁹ ZUGRAVU 1997, p. 238 și n. 92.

¹⁰ DURĂ 2005, p. 17, 110-111, 138, 260.

¹¹ DINU 1936, p. XVIII-XIX. Același, ulterior, la paginile XXXVI-XXXVII, îl plasează pe episcopul Ephraim în categoria episcopilor legendari ai Tomisului.

¹² PIPPIDI 1998, p. 357.

¹³ MOIESCU, LUPȘA, FILIPAȘCU 1957, p. 80.

¹⁴ PÂRVAN 1911, p. 71.

¹⁵ NETZHAMMER 1918, p. 10, nota 1, și p. 26 (= NETZHAMMER 2005, p. 8, n. 6, și p. 22).

¹⁶ DACL, IV, col. 1239.

¹⁷ VULPE 1938, p. 289.

¹⁸ BARNEA 1974, p. 379; BARNEA 2003, p. 203-204.

¹⁹ DELEHAYE 1912.

²⁰ Vezi pasajele din *Acta Sanctorum* și *Syn.Eccl.Const.* publicate de Haralambie Mihăescu și Virgil C. Popescu în FHDR, II, p. 704-721.

²¹ Cf. GEORGESCU 1962, p. 20.

²² ZEILLER 1918, p. 171. Chiar și J. Zeiller are unele rezerve în ce privește existența istorică a episcopului Ephraim, socotind că menționarea sa în *Syn.Eccl.Const.* este „suffisamment étrange pour qu'on se contente de la reproduire sans s'y arrêter”, p. 171.

²³ GEORGESCU 1962, p. 20.

N. Șerbănescu²⁴, E. Norocel²⁵, E. Braniște²⁶, Em. Popescu²⁷, M. Păcurariu²⁸, V. Lungu²⁹, V. H. Baumann³⁰, N. Runcan³¹, T. Petrescu și A. Rădulescu³².

Un loc aparte îl ocupă Gherasim Timuș, care nu se pronunță asupra identificării Scythiei în care a propovăduit episcopul Ephraim³³.

Dintre toți aceștia, Ioan Rămureanu și Ene Braniște sunt cei care au acordat o atenție deosebită problemei locului de misiune a episcopului martir Ephraim în studiile lor³⁴. Cel dintâi, defavorabil prezenței Sfântului Ephraim în Scythia Minor, s-a mulțumit însă doar la a prezenta anumite pasaje din documentele care amintesc numele acestui ierarh, fără a face o analiză de ansamblu a conținutului acestor documente. De cealaltă parte, Ene Braniște a trecut cu vederea referirile din vechile sinaxare, bazându-se în demonstrația sa doar pe precizările din Mineiele mai noi. Din acest motiv, analiza sa nu este foarte convingătoare.

Cea mai veche referire păstrată astăzi despre Sfântul Episcop și Mucenic Ephraim și aria sa misionară se află în *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*. Pasajul se găsește la ziua de 7 martie, în cele mai vechi codex-uri ale acestui Sinaxar, sau la ziua de 6 martie, în unele codex-uri mai noi³⁵. Întrucât pentru elucidarea problemei tratate este necesară analizarea întregului sinaxar al zilei respective, în cele ce urmează îl redăm în întregime, pentru prima dată în limba română:

„7 martie - Pătimirea³⁶ celor care au păstorit ca episcopi în Cherson, a sfinților părinți Basilevs, Evghenios, Agathodoros, Kapiton, Elpidios, Aitherios și **Ephraim** (s.n.). În timpul domniei lui Dioclețian, Hermon, episcopul Ierusalimului³⁷, a trimis episcopi, în Scythia pe Ephraim, în Cherson pe Basilevs, unde, propovăduind [acesta] pe Hristos, bătut, a fost alungat. Însă, înviind [el] din morți pe fiul căpeteniei [de acolo], iarăși a fost chemat, botezând pe căpetenie și pe mulți alții. Și înfuriindu-se necredincioșii, l-au legat cu funii de picioare și

²⁴ ȘERBĂNESCU 1969, p. 994; ȘERBĂNESCU 1979, p. 29.

²⁵ NOROCEL 1973, p. 623 (= NOROCEL 1986, p. 248).

²⁶ BRANIȘTE 1979, p. 29, 39, nr. 6; BRANIȘTE 1981, p. 121.

²⁷ POPESCU 1987¹, p. 41, n. 27 (= POPESCU 1994¹, p. 81, n. 27); POPESCU 1987², p. 81 (= POPESCU 1994¹, p. 186); POPESCU 1989, p. 58; POPESCU 1990, p. 151, n. 9, și p. 163 (= POPESCU 1994¹, p. 202, n. 9, și p. 214).

²⁸ PĂCURARIU 1981, p. 14, 17; PĂCURARIU 1991, p. 87, 143; PĂCURARIU 1994, p. 37-38.

²⁹ LUNGU 2000, p. 78.

³⁰ BAUMANN 2003, p. 303; BAUMANN 2004, p. 49-50.

³¹ RUNCAN 2003, p. 68, 90; RUNCAN 2006, p. 124.

³² PETRESCU, RĂDULESCU 2004, p. 25-26; RĂDULESCU, BITOLEANU 1998, p. 157-158.

³³ TIMUȘ 1898, p. 226.

³⁴ O prezentare dezvoltată a vieții și activității Sf. Ep. Mc. Ephraim se găsește și la BAUMANN 2004, p. 49-50. Deoarece notele de subsol ale respectivului pasaj din cartea arheologului tulcean sunt greșite, este greu de spus care a fost sursa pe care el s-a bazat. Informații similare celor prezentate de Baumann se găsesc în lucrarea lui BĂLAN 1998, p. 17. Este vorba, însă, de informații lipsite de valoare istorică.

³⁵ Într-un singur caz – *Menologii Graecorum pars tertia a mense Martio ad Augustum* – pasajul se găsește la ziua de 8 martie, cf. *Syn.Eccl.Const.*, col. 519, r. 36-37.

³⁶ În original: ἄθλησις = lupta athletică.

³⁷ Hermon al Ierusalimului a păstorit între anii 300-314.

astfel fiind târât a murit. Iar după moartea lui, venind Evghenios și Agathodoros, Kapiton și Elpidios, propovăduiau pe Hristos; și răsculându-se păgânii i-au ucis. Iar după [toate] acestea a fost trimis din Ierusalim Aitherios. Și văzând sălbăticia poporului a venit la Constantin cel Mare, care pe atunci împărătea în Bizanț, și i-a cerut acestuia [ajutorul] și au fost alungați idolatrii din țara Chersonului³⁸. Deci întemeind sfântul Biserica, s-a dus din nou la împărat ca să-i mulțumească. Și după ce și-a luat rămas bun de la împărat, luând cele sfinte, a plecat din nou spre Cherson. Dar pe când se întorcea a fost aruncat în râul Dánapris³⁹ de către [un] vânt potrivnic⁴⁰ și acolo a murit⁴¹.

După cum se poate observa, titlul sinaxarului lasă impresia că Ephraim a fost episcop în orașul Cherson din Crimeea, asemenea celorlalți ierarhi enumerați înaintea sa: „Ἀθλησις τῶν ἐν Χερσῶνι ἐπισκοπησάντων ἀγίων πατέρων Βασιλέως, Εὐγενίου Ἀγαθοδώρου, Καπίτωνος⁴², Ἐλπίδιου, Αἰθερίου καὶ Ἐφραῖμ.” („Pătimirea celor care au păstorit ca episcopi în Cherson, a sfinților părinți Basilevs, Evghenios, Agathodoros, Kapiton, Elpidios, Aitherios și Ephraim”). Nu apare nici o altă referire suplimentară asupra locului de păstorie a lui Ephraim. Singurul lucru demn de semnalat în cazul de față este așezarea numelui său pe cel din urmă loc în șirul ierarhilor chersoniți.

În fraza următoare, în schimb, cea care deschide textul propriu-zis al sinaxarului, Ephraim este trecut cel dintâi: „Ἐπὶ τῆς βασιλείας Διοκλητιανοῦ, Ἐρμων, ὁ Ἱεροσολύμων ἐπίσκοπος, ἀπέστειλεν ἐπισκόπους, εἰς μὲν Σκυθίαν Ἐφραῖμ, εἰς δὲ Χερσῶνα Βασιλέα, ...” („În timpul domniei lui Dioclețian, Hermon, episcopul Ierusalimului, a trimis episcopi, în Scythia pe Ephraim, în Cherson pe Basilevs ...”). După cum se poate observa, tot de aici reiese, fapt deosebit de important pentru stabilirea locului de propovăduire a Sfântului Ephraim, că cei doi episcopi au avut destinații misionare diferite: Ephraim a fost trimis în Scythia, iar Basilevs la Cherson. Deosebirea între destinațiile celor doi ierarhi misionari este ușor accentuată în originalul grecesc prin folosirea particulelor „μὲν ... δέ”. Acestea marchează o ușoară opoziție între cele două locații geografice pe care le însoțesc: Scythia și Cherson.

³⁸ La sfârșitul secolului al III-lea - începutul secolului al IV-lea, în timpul domniei lui Dioclețian (284-305), unele orașe grecești de pe coasta de nord a Mării Negre au fost reocupate de trupele romane. Tot atunci orașul Cherson a fost transformat într-o puternică bază militară. Garnizoana romană s-a menținut acolo până la sfârșitul secolului al IV-lea, cf. BARNEA 1965, p. 161. În timpul campaniei bizantine din anul 323 împotriva goșilor din nordul Dunării, Constantin cel Mare a purtat negocieri cu chersoniții, care au intervenit în conflict ca aliați ai Imperiului, cf. BĂNESCU 2000, p. 102.

³⁹ Este vorba despre râul Nipru.

⁴⁰ Textual: ὑπὸ ἐναντίου ἀνέμου. În absența altor explicații, expresia este destul de neclară. Având în vedere că în vechime legătura directă dintre Constantinopol și Cherson se făcea pe calea apei, pe Marea Neagră, de-a lungul litoralului vest-pontic – vezi BARNEA 1965, p. 163 –, este posibil ca ambarcațiunea în care se afla episcopul Aitherios să fi fost prinsă de furtună la întoarcere, în dreptul gurii de vărsare în Marea Neagră a râului Nipru. Probabil în timpul acestui posibil naufragiu și-a găsit sfârșitul episcopul Aitherios.

⁴¹ A fost folosit pentru traducere textul din Syn.Eccl.Const., ziua de 7 martie, paragraful 1, publicat în vol. *Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris*, col. 517-518.

⁴² În unele manuscrise apare Καπήτονος.

Din aceste câteva rânduri ale sinaxarului se poate trage o primă concluzie: Ephraim nu a păstorit la Cherson, așa cum s-ar putea crede din titlul sinaxarului. Destinația sa misionară a fost alta: provincia Scythia. Între cele două locații – Scythia și Cherson – autorul sinaxarului a făcut o distincție clară, care exclude posibilitatea unei confuzii sau asocierea ori identificarea celor două destinații misionare. Ca atare, nici așezarea numelui episcopului Ephraim în titlul sinaxarului pe cel din urmă loc, după pomenirea numelor episcopilor din Cherson, nu a fost întâmplătoare. Ea nu trebuie considerată o simplă greșeală, pe care unii dintre editorii de mai târziu ai documentului chiar au încercat să o „îndrepte”, ci este, mai degrabă, urmarea convingerii celor care au redactat textul sinaxarului că Ephraim a avut o cu totul altă destinație misionară față de cea a episcopului Basilevs și a celor care i-au urmat acestuia. Ca atare, în titlul sinaxarului numele episcopului Ephraim a fost doar atașat șirului episcopilor chersoniți.

Rămâne în continuare problema identificării exacte a Scythiei în care Ephraim a fost trimis misionar. După cum se știe, în vechime, prin numele simplu de Scythia puteau fi identificate două locații geografice: Scythia Minor, corespunzătoare teritoriului dintre Dunăre și Mare, și Scythia Maior, corespunzătoare teritoriilor din sudul Ucrainei de astăzi, cu peninsula Crimeea⁴³.

Pentru lămurirea acestei noi probleme este necesară o analiză internă a celorlalte locuri din *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae* în care apar numele provinciei Scythia și a orașului Cherson și, în plus, a raportului dintre cele două locații geografice, așa cum acesta reiese din cuprinsul documentului. Astfel, de-a lungul întregului Sinaxar constantinopolitan numele Scythiei este pomenit, în afara datei de 7 (6) martie, în alte două locuri. Prima dată la ziua de 13 septembrie, când sunt pomeniți Sfinții Mucenici Macróbios, Gordianós, Helýs, Zotikós, Lukianós și Oualerianós, despre care se spune că au pătimit în *Scythia* (ἐν τῇ Σκυθίᾳ), în orașul tomitanilor (κατὰ τὴν Τομιτέων πόλιν)⁴⁴. După cum se poate observa, este vorba despre provincia Scythia Minor, a cărei metropolă era Tomisul. De remarcat, și în acest caz, că numele provinciei istro-pontice este redat simplu, doar sub forma de „Scythia”, fără apelativul „Minor”.

A doua oară, numele Scythiei este menționat la ziua de 30 noiembrie, când se face pomenirea Sfântului Apostol Andrei. Aici se spune că: „acesta [Sfântul Apostol Andrei] a propovăduit pe tot țărmul Bithyniei precum și al Pontului, al Thraciei și al Scythiei, după aceea⁴⁵ s-a dus în Sebastopolis cea Mare, unde cuprinde [în misiunea sa] Psaros și râul Phasis, unde, spre interior, locuiesc aithíopii”⁴⁶. Identificarea cu exactitate a „Scythiei” la care se face referire în acest pasaj este mai dificilă. După cum se poate observa în pasajul citat sunt amintite, în ordine, Bithynia, Pont, Tracia, Scythia, Sebastopolis cea Mare, Psaros, râul

⁴³ Strabo, *Geografia*, VII, 4, 5; traducere în limba română, notițe introductive, note și indice de Felicia Vanț-Ștef, vol. II, București, 1974, p. 183 și harta 2 (Dacia) atașată acestei ediții; (vezi și FHDR, I, p. 242-243).

⁴⁴ *Syn.Eccl.Const.*, 13 septembrie, paragraful 2, col. 40-41.

⁴⁵ În originalul grecesc este folosit adverbul ἔπειτα.

⁴⁶ *Syn.Eccl.Const.*, 30 noiembrie, paragraful 1, col. 265-266.

Phasis și ținuturile aithiopilor. Pare o înșiruire, în mare parte ordonată, de regiuni, pornindu-se din sud-estul Mării Negre – cu Bythinia –, și continuând de-a lungul țărmului, în sensul mersului acelor de ceas⁴⁷, până în teritoriile de nord-est și est ale Pontului Euxin unde trebuie localizate Sebastopolis cea Mare (azi Sukhumi, în Georgia)⁴⁸, Psaros, râul Phasis și ținuturile aithiopilor. În acest caz, prin Scythia pot fi înțelese, la fel de bine, atât teritoriul istro-pontic cât și ținutul din sudul Ucrainei.

Nu este exclus, însă, ca și în acest caz să fie vorba tot de Scythia Minor. Un argument în acest sens ar fi precizările pe care Epiphane Monahul le face în lucrarea sa *Despre viața, faptele și sfârșitul Sfântului Preacinstiului și celui întâi chemat între apostoli Andrei*. Lucrarea a fost redactată către jumătatea secolului al IX-lea⁴⁹, același secol în care a fost datată și redactarea Sinaxarului Bisericii din Constantinopol. Important este că Epiphane prezintă în mod detaliat tradiția din acea vreme privitoare la traseul misionar urmat de Sfântului Apostol Andrei. Mai mult, așa cum Epiphane însuși precizează, pentru scrierea lucrării sale el a fost chiar la Constantinopol, unde i-a întrebat direct pe slujitorii Marii Biserici despre tradițiile legate de numele Sfântului Apostol Andrei cunoscute la acea dată la Constantinopol⁵⁰.

Într-o primă fază, Epiphane Monahul amintește referirile pe care le-a citit într-o lucrare pusă pe seama lui Epiphane de Salamina potrivit căreia „fericitul Apostol Andrei i-a învățat pe sciți, pe cosogdianoși și pe gorsinuși, în Sebastopolis cea Mare, acolo unde este fortăreața Apsaros și portul Hyssos și râul Phasis; în acest loc locuiesc ivirii și sousii și phoustii și alanii”⁵¹. Detaliind apoi călătoriile Sfântului Apostol Andrei, el împarte practic misiunea Sfântului Apostol Andrei în jurul Mării Negre în două mari grupe: țărmul de est și nord-est, cu prelungirea în cetățile Bospor, Theodosia și Cherson din Crimeea, și țărmul de sud-vest și vest: Bythania, Tracia cu Moesia și Scythia. Din detaliile lui Epiphane reiese că Andrei a venit din Bythinia în Tracia și a urcat în Moesia și, probabil, Scythia Minor, fără a trece în regiunile situate dincolo de vărsarea Dunării în Marea Neagră⁵². Apoi s-a întors și a ținut țărmul de sud al Mării Negre spre Răsărit până la strâmtoarea Kerki, pe unde a trecut în Crimeea, propovăduind, în ordinea firească, mai întâi în Bosporul cimerian, apoi la Theudesia (Theodosia) și la urmă la Cherson. După aceasta s-a reîntors în portul Bospor pe care l-a părăsit pe calea apei traversând Marea Neagră, cu o corabie,

⁴⁷ Excepție face doar plasarea provinciei Pont după Bithynia. În ordinea geografică enunțată mai sus, firească ar fi fost pomenirea mai întâi a Pontului și apoi a Bithyniei.

⁴⁸ POPESCU 1994², p. 83, plasează cetatea Sebastopolis cea Mare în Crimeea. Indicii suplimentare pentru localizarea acestei cetăți-port pe malul de răsărit al Mării Negre iar nu în Crimeea se găsesc în lucrarea lui Epiphane Monahul, *Περὶ τοῦ Βίου ...*, col. 221B, 244A. În momentul de față pregătim pentru tipar traducerea în limba română și un comentariu detaliat la această carte a lui Epiphane Monahul.

⁴⁹ Epiphane Monahul însuși, *op.cit.*, col. 221C, amintește în cuprinsul cărții sale că a început să strângă informațiile pentru redactarea acestei lucrări imediat după biruința Bisericii asupra ereziei iconoclaste – anul 843.

⁵⁰ *Ibidem*, col. 240B.

⁵¹ *Ibidem*, col. 221B.

⁵² *Ibidem*, col. 229B.

spre Sinope⁵³. Așadar, în Crimeea nu a ajuns dinspre Dobrogea, ci dinspre Georgia. În plus, așa cum reiese din descrierea lui Epiphanie, cetățile Crimeii erau percepute, în plan misionar, ca o prelungire a regiunilor din Caucaz în centrul cărora se afla cetatea Sebastopolis cea Mare, la fel cum, Scythia Minor, în plan misionar era percepută, mai degrabă, ca o prelungire a Traciei și Moesiei.

Așadar, după Epiphanie Monahul, a cărui poziție surprinde, cel mai probabil, tradițiile despre Sfântul Apostol Andrei din secolul al IX-lea, cărora în parte le vor fi fost tributari și autorii Sinaxarului constantinopolitan, exista o clară distincție între regiunile de sud-vest și vest, pe de o parte, și cele de est și nord-est ale Mării Negre, pe de altă parte.

Această distincție se pare că au avut-o în vedere, de altfel, și autorii Sinaxarului constantinopolitan. Pasajul lor privitor la aria misionară a Sfântului Apostol Andrei se prezintă, mai degrabă, ca un rezumat al tradițiilor care circulau la acea dată în Bizanț. Ei au dorit să marcheze, după câte se pare, la rândul lor, cele două mari arii misionare prin folosirea adverbului ἔπειτα („apoi”, „după aceea”). În pasajul respectiv, acest termen marchează limita între Bythiana-Pont-Tracia-Scythia, pe de o parte, și Sebastopolis cea Mare-Psaros-Phasis-ținuturile aithiopilor, pe de altă parte.

Așadar, cel mai probabil, și în acest loc prin Scythia trebuie înțeleasă tot provincia istro-pontică, și nu teritoriile din sudul Ucrainei de azi.

Cât privește numele orașului Cherson, el apare în Sinaxarul constantinopolitan, în afara zilei de 7(6) martie, în alte 6 locuri. În 2 cazuri este folosită sintagma „orașul Cherson” (ἡ πόλις Χερσῶν)⁵⁴, iar în celelalte 4 doar denumirea simplă a localității (Χερσῶν)⁵⁵, fără alte precizări. Dintre toate aceste cazuri, important pentru problema tratată este sinaxarul zilei de 25 noiembrie, în care se spune despre Sf. Mc. Clement, papă al Romei, că „este exilat într-o cetate pustie din vecinătatea Cherson-ului”⁵⁶. Pasajul este important deoarece, după cum se poate observa, indicarea locului de exil al episcopului roman nu s-a făcut prin folosirea numelui „Scythia” sau „Scythia Maior”, ci prin raportarea la numele cetății Cherson, cea mai importantă și mai bine cunoscută așezare din regiune. De altfel, în nici unul dintre aceste șase locuri în care mai este amintit Cherson-ul cimerian în cuprinsul *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, numele acestei cetăți nu este asociat cu cel al provinciei Scythia.

Se pare că în *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, atunci când este vorba despre teritoriul istro-pontic, Dobrogea de astăzi, este folosită denumirea simplă de Scythia. În schimb, pentru teritoriile din sudul Ucrainei corespunzătoare anticei Scythia Maior, sunt menționate nume de orașe – Cherson – sau de populații – ex. chersoniții⁵⁷, bosporienii⁵⁸,

⁵³ *Ibidem*, col. 244A-C.

⁵⁴ *Syn.Eccl.Const.*, 16 septembrie, col. 49, r. 24 (și 15 septembrie, col. 47, r. 52); 13 aprilie, col. 602, r. 2.

⁵⁵ *Ibidem*, 25 noiembrie, col. 256, r. 6-7; 28 noiembrie, col. 263, r. 33; 12 decembrie, col. 336, r. 6-7; 3 aprilie, col. 583, r. 16, 19.

⁵⁶ *Ibidem*, 25 noiembrie, col. 256, r. 6-7.

⁵⁷ *Ibidem*, col. 265, r. 57.

⁵⁸ *Ibidem*.

țara taurosciților⁵⁹ – din acest spațiu geografic.

Singurul loc în care cele două denumiri – Cherson și Scythia – apar împreună este ziua de 7 martie, loc în care, după cum s-a văzut, între cele două locații se face o distincție clară. Tot acesta este și singurul loc din sinaxarul constantinopolitan în care este folosită formula „țara Cherson” (ἡ χώρα Χερσῶν), prin care este indicată aria misionară a episcopului Aitherios: „καί ἠτήσατο αὐτὸν καί ἐδιώχθησαν ἐκ τῆς χώρας Χερσῶνος οἱ εἰδωλολάτραι” („[Aitherios] i-a cerut [ajutorul] acestuia [lui Constantin cel Mare] și au fost alungați idolatrii din țara Cherson-ului”). Formula pare că indică, în acest caz, aria misionară mai largă a episcopilor din Cherson, care includea și teritorii din Scythia Maior, diferită de Scythia lui Ephraim.

Ca atare, argumentele de ordin intern din sinaxarul constantinopolitan pledează, cel mai probabil, pentru identificarea ariei misionare a lui Ephraim – „Scythia” – cu Scythia Minor, Dobrogea de astăzi.

De remarcat, în cazul episcopului Ephraim, părăsirea lui de către autorul sinaxarului după precizarea locului său de misiune. Practic, până la sfârșitul sinaxarului zilei de 7 martie, el nu mai este pomenit niciodată, la fel cum nu mai este menționat deloc nici numele provinciei Scythia. În centrul atenției se află doar ierarhii care au păstorit în „țara Cherson”. În unele cazuri sunt prezentate aspecte legate de greutățile misiunii lor sau de felul pătimirii – cazul lui Basilevs și al lui Aitherios –, în altele, în mod simplu, doar precizarea că au fost martirizați, fără alte referiri suplimentare – pentru Evghenios, Agathodoros, Kapiton și Elpidios. Spre deosebire de aceștia, Ephraim este neglijat total, nefiind pomenită, nici în modul cel mai simplu, măcar moartea sa, ca în cazul episcopilor Evghenios, Agathodoros, Kapiton și Elpidios.

În acest caz, nu este exclus ca episcopul Ephraim să fi avut o altă zi de prăznuire, numele său fiind amintit la 7 martie doar conjunctural, în legătură cu momentul trimiterii la propovăduire a unor episcopi misionari de către episcopul Hermon al Ierusalimului. Un indiciu în acest sens este și cazul episcopului Kapiton, amintit superficial la 7 martie alături de ceilalți ierarhi din Cherson, dar prăznuit separat în ziua a 22-a a lunii decembrie. Acolo se dau mult mai multe informații despre misiunea și felul pătimirii sale⁶⁰.

Este posibil, așadar, ca și Ephraim să fi avut o zi separată de prăznuire, necunoscută astăzi. Ziua de 7 martie pare a fi, cel mai probabil, ziua pătimirii episcopului Basilevs al Cherson-ului, iar nu cea a morții lui Ephraim. Cu toate acestea, numele episcopului Ephraim nu mai este pomenit în nici un alt loc din *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitane*, la fel cum nu apare nici în alte două sinaxare vechi ale Bisericii: *Breviarum Syriacum* și *Martyrologium Hieronymianum*⁶¹. Omiterea sa s-ar putea explica prin aceea că relatarea misiunii și morții sale se găseau într-un document al Bisericii din Ierusalim, poate un vechi sinaxar local, mai puțin răspândit și cunoscut la data redactării sinaxarului constantinopolitan.

⁵⁹ *Ibidem*, col. 772, r. 24.

⁶⁰ *Ibidem*, 22 decembrie, paragraful 2, col. 336-338.

⁶¹ De precizat că nici ceilalți ierarhi ai Chersonului menționați în *Syn.Eccl.Const.* la 7 (6) martie nu sunt pomeniți în *Breviarum Syriacum* și *Martyrologium Hieronymianum*.

O altă problemă legată de numele episcopului Ephraim este aceea a scaunului episcopal pe care acesta l-a ocupat în Scythia Minor. Majoritatea cercetătorilor care au acceptat venirea sa în provincia istro-pontică i-au legat numele de cel al Episcopiei Tomisului⁶². El este considerat fie primul⁶³, fie, mai des, al doilea ierarh tomitan cunoscut astăzi după nume, după *Evanghelicus*⁶⁴. Incluziunea sa în șirul episcopilor de Tomis ridică, însă, unele probleme. Din sinaxarul constantinopolitan reiese că Ephraim a fost trimis în Scythia Minor în timpul lui Dioclețian (284-305). Pomenirea sa alături de alți ierarhi mucenici este un indiciu în favoarea morții sale martirice, deși în amintitul document istoric nu se spune nimic în acest sens. În acest caz, cel mai probabil, el a murit în timpul mării persecuții a lui Dioclețian din anii 303-304, poate în anul 304, așa cum presupune majoritatea istoricilor, când persecuția a atins punctul de maximă intensitate.

Ceea ce au scăpat din vedere cercetătorii care i-au atribuit lui Ephraim păstoria scaunului de la Tomis este că acest ierarh a fost practic contemporan cu *Evanghelicus*⁶⁵. În mod greșit, pătirea Sfinților Epictet și Astion, cea de care este legat și numele episcopului *Evanghelicus*, a fost datată în majoritatea studiilor care-i privesc în anul 290. În realitate, ea nu a putut avea loc mai devreme de anul 301⁶⁶. Este posibil ca acest eveniment să se fi petrecut tot în timpul mării persecuții anticreștine din timpul lui Dioclețian – anii 303-304.

Prin urmare, este vorba despre doi episcopi contemporani – Ephraim și *Evanghelicus* – care propovăduiau în Scythia Minor. Dintre cei doi, *Evanghelicus* pare a fi fost episcopul Tomisului, Ephraim fiind, în acest caz, doar un episcop misionar care a propovăduit cuvântul Evangheliei între Dunăre și Mare în primii ani ai secolului al IV-lea. De altfel, nici în *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae* numele său nu este legat de cel al orașului Tomis⁶⁷. Despre el se spune simplu că a

⁶² Excepție face DĂNILĂ 1995-1996, p. 192-193, 240-241, 248, 256, n. 32, care evită să lege numele episcopului Ephraim de cel al Episcopiei de Tomis.

⁶³ DINU 1936, p. XXXVII, prezentând șirul „episcopilor legendari” ai Tomisului, îl plasează în fruntea acestora pe Ephraim, înaintea lui *Evanghelicus*.

⁶⁴ ȘERBĂNESCU 1969, p. 994; ȘERBĂNESCU 1979, p. 29; BRANIȘTE 1979, p. 29; BRANIȘTE 1981, p. 121; POPESCU 1987¹, p. 41 (= POPESCU 1994¹, p. 81); POPESCU 1987², p. 81 (= POPESCU 1994¹, p. 186); POPESCU 1989, p. 58; POPESCU 1990, p. 151, 163 (= POPESCU 1994¹, p. 202, 214); PĂCURARIU 1981, p. 17; PĂCURARIU 1991, p. 143; LUNGU 2000, p. 78; BAUMANN 2004, p. 49; RUNCAN 2003, p. 90; RUNCAN 2006, p. 124; RĂDULESCU, BITOLEANU 1998, p. 157-158; PETRESCU, RĂDULESCU 2004, p. 25-26.

⁶⁵ Contemporaneitatea celor doi ierarhi, *Evanghelicus* și Ephraim, a fost sesizată de GEORGESCU 1962, p. 20 și ZUGRAVU 1997, p. 238, nota 92.

⁶⁶ POPESCU 1989, p. 53, observând lipsa oricărei justificări documentare în datarea la anul 290 a pătirii Sfinților Epictet și Astion, a socotit, pe bună dreptate, că ar putea fi avut în vedere, ca moment al martirizării lor, și sfârșitul domniei lui Dioclețian, când a avut loc marea persecuție anticreștină declanșată de acest împărat păgân. Cel care a demonstrat că data pătirii celor doi mucenici nu a putut avea loc înainte de anul 301 a fost, însă, DĂNILĂ 1995-1996, p. 242. El socotește anul 303 ca fiind data cea mai probabilă a martirizării lor. La rândul său, DURĂ 2005, p. 136, datează pătirea celor doi Sfinți Mucenici la 8 martie 303. El este, însă, inconsecvent, în aceeași lucrare, la p. 17, afirmând că cei doi „au fost decapitați în ziua de 8 martie 290”.

⁶⁷ Aceasta i-a și determinat pe unii cercetători să atribuie, în mod greșit, propovăduirea lui Ephraim în Scythia Maior.

fost trimis în Scythia, fără a fi pomenit numele orașului Tomis. Aceasta deși, în Sinaxarul constantinopolitan, după cum s-a văzut și mai sus, numele metropolei istro-pontice este menționat în altă parte⁶⁸.

Referitor la modul în care s-a format tradiția greșită potrivit căreia Ephraim ar fi păstorit în Sycthia Maior, la baza ei a stat, după câte se pare, formularea neclară din titlul sinaxarului zilei de 7 (6) martie, în care numele lui Ephraim este menționat în urma episcopilor din Cherson, fără alte precizări. Amplificarea și perpetuarea acestei tradiții greșite poate fi observată chiar și la nivelul *codex-urilor* păstrate ale sinaxarului constantinopolitan. Unul dintre acestea este *Codex Bibliothecae Nationalis Parisiensis 1587*, semnat de preotul Ioan și datat în secolul al XII-lea. În cuprinsul său, pasajul despre ierarhii chersoniți și episcopul Ephraim se găsește la ziua de 6 martie. Textul este, însă, mult amplificat față de varianta din cei mai vechi *codices* păstrați ai Sinaxarului constantinopolitan care a fost redată la începutul studiului de față. În ea au fost interpolate sau dezvoltate anumite pasaje, înlocuite unele expresii și chiar expuse observații referitoare la data pătimirii și prăznuirea episcopilor chersoniți. Unul dintre aceste adaosuri, în partea de început a sinaxarului, privește locul de misiune a ierarhilor prăznuiți în acea zi:

(6 martie) „A sfinților martiri și ierarhi care au păstorit ca episcopi în Cherson Basilevs, Evghenios, Agathodoros, Elpidios, Aitherios, Kapiton și Ephraim. Pe timpul lui Dioclețian, în al 16-lea [său] an de domnie, preasfințitul episcop Hermon al Ierusalimului a trimis episcopi la diferite neamuri ca să propovăduiască în mod apostolic cuvântul [Evangheliei] și să vestească pe Hristos. Au fost trimiși de către acesta purtătorii de Dumnezeu părinții noștri **către țara taurosciților** (s.n.)⁶⁹, Ephraim în Scythia, iar Basilevs în Cherson”⁷⁰.

Prin acest adaos s-a încercat, se pare, clarificarea pentru cititori a destinației respectivilor ierarhi. De remarcat, totuși, menținerea numelui episcopului Ephraim, în titlul sinaxarului, pe aceeași poziție finală, în urma celorlalți episcopi de Cherson, precum și asocierea numelui său, în continuare, cu cel al provinciei Scythia.

Ulterior, schimbările efectuate de compilatori, expresie a modului în care aceștia au înțeles textul, au îndepărtat și mai mult pasajul de forma sa veche. În *Codex Bibliothecae Universitatis Messanensis* 103, datat tot în secolul al XII-lea, numele episcopului Ephraim este legat, în primă fază, direct de Taurosciția, ca și cel al lui Basilevs, iar mai apoi de cel al „Tourkiei”, prin care s-a înlocuit numele Scythiei: „κατὰ τοὺς χρόνους Διοκλητιανοῦ, Ἑρμοῦνος τοῦ ἐπισκόπου εἰς διάφορα ἔθνη ἀποστείλαντος διδασκάλους, ἀπέστειλε καὶ ἐπὶ τὴν Ταυροσκυθῶν χώραν Ἐφραῖμ καὶ Βασιλέα Ἐφραῖμ μὲν εἰς Τουρκίαν, Βασιλέα δὲ εἰς Χερσῶνα”⁷¹ („În timpul lui Dioclețian, Hermon episcopul trimițând la diferite neamuri propovăduitori, a trimis și în țara taurosciților pe Ephraim și pe

⁶⁸ Cf. *Syn.Eccl.Const.*, 13 septembrie, col. 40, r. 21.

⁶⁹ În originalul grecesc ἐπὶ τὴν τῶν Ταυροσκυθῶν χώραν.

⁷⁰ Textul original al codexului se află publicat în *Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris*, col. 513-516 (în subsolul paginilor).

⁷¹ *Syn.Eccl.Const.*, col. 515, r. 40-42.

Basilevs: pe Ephraim în Turkia⁷², iar pe Basilevs în Cherson”).

Și în colecția *Acta Sanctorum*, la ziua de 7 martie, editorii au considerat că toți ierarhii pomeniți în *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae* au păstorit în orașul Cherson din Crimeea. Ei au „îndreptat” chiar ordinea din șirul acestor episcopi, trecându-l pe Ephraim pe primul loc: „De Sanctis Episcopis Martyribus Ephraem (s.n.), Basileo, Evgenio, Agathodoro, Elpidio, Aetherio, Capitone, Chersone in Taurica Chersoneso”⁷³.

La polul opus se situează patriarhul Dosithei II Notara al Ierusalimului, care, în secolul al XVII-lea, identifica Scythia lui Ephraim cu teritoriul isto-pontic. Un caz rar, dacă nu singular la acea dată. Nu se știe pe ce se baza Dosithei în interpretarea sa: fie pe vreun vechi *codex* al sinaxarului constantinopolitan aflat în Palestina⁷⁴, fie, poate, chiar pe manuscrisul vreunui sinaxar sau document istoric local mai vechi folosit la redactarea celui dintâi⁷⁵.

În concluzie, cel mai probabil, Sfântul Episcop și Mucenic Ephraim a fost trimis de către episcopul Hermon al Ierusalimului ca episcop misionar în Scythia Minor. Nu se cunoaște data exactă și nici felul pătimirii sale. În *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae* numele său apare trecut, oarecum conjunctural, la ziua de 7 sau 6 martie, fiind asociat unor episcopi care au păstorit în ținuturile Cherson-ului. Această asociere i-a indus în eroare pe unii cercetători care au considerat că cetatea de reședință a lui Ephraim a fost Cherson. În Scythia Minor, Ephraim nu a fost titular al vreunui scaun ierarhic – al Tomisului sau al vreunei alte episcopii din provincie –, ci episcop misionar.

BIBLIOGRAFIE

BARNEA 1965 – I. Barnea, *Cu privire la relațiile dintre Dobrogea și Chersones în secolele IV-X*, în *Omagiu lui P. Constantinescu Iași. Cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, 1965, p. 161-166.

BARNEA 1974 – Ion Barnea, *Inscripții paleocreștine inedite din Tomis, Pontica*, 7 (1974), p. 377-385.

BARNEA 2003 – Ion Barnea, *Date despre Mitropolia Tomisului, în Izvoarele creștinismului românesc*, Constanța, 2003, p. 203-209.

⁷² A fost avut în vedere, probabil, teritoriul stăpânit de unguri în Ucraina de astăzi, înainte de așezarea lor în Câmpia Panonică, cf. Constantin Porfirogenetul, *Carte de învățătură pentru fiul său Romanos*, 3, 40, traducere de Vasile Grecu, București, 1971, p. 15 și nota 2, p. 60-61.

⁷³ *Acta Sanctorum Martii*, ziua a 7-a, tomul I, Bruxelles, 1966, p. 639 și urm, ediție internet: <http://gallica.bnf.fr/Catalogue/noticesInd/FRBNF37571996.htm> (10 ianuarie 2007).

⁷⁴ Un astfel de manuscris este *Codex Hierosolymitanus*, datat în secolele X-XI, păstrat în lavra Sfântului Sava din Palestina, cf. *Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris*, prolegomena, col. XI. De precizat că lavra Sfântului Sava este una dintre mănăstirile Palestinei căreia patriarhul Dosithei i-a acordat o atenție deosebită. El este cel care a început aici lucrările de reparație în anul 1685, în timpul păstoririi sale, cf. STĂNILOAE 1929, p. 32.

⁷⁵ Dosithei al Ierusalimului a avut, de altfel, și reale preocupări istorice, fiind culegător de manuscrise, cf. STĂNILOAE 1929, p. 22, 66-67.

BAUMANN 2003 - Victor H. Baumann, *Mărturii ale persecuțiilor religioase din zona Dunării de Jos în primele secole ale erei creștine, în Izvoarele creștinismului românesc*, Constanța, 2003, p. 99-113.

BAUMANN 2004 - Victor H. Baumann, *Sângele martirilor*, Constanța, 2004.

BĂLAN 1998 - Ioanichie Bălan, *Patericul românesc*³, Galați, 1998.

BĂNESCU 2000 - Nicolae Bănescu, *Istoria Imperiului Bizantin*, vol. I, *Imperiul creștin și asaltul invaziilor (313-610)*, ediție îngrijită de Tudor Teoteoi, București, 2000.

BRANIȘTE 1979 - Ene Braniște, *Martiri și sfinți pe pământul Dobrogei de azi, în De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină*², Galați, 1979, p. 34-62.

BRANIȘTE 1981 - Ene Braniște, *Sfinți mărturisitori și martiri cinstiți de strămoșii noștri pe pământul românesc dintre Dunăre și Mare, în lumina mărturiilor istorice, epigrafice și arheologice, în Arhiepiscopia Tomisului și Dunării de Jos în trecut și astăzi*, Galați, 1981, p. 111-126.

DACL, IV - Carol Auner, *Dobrogea*, în *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie*, t. IV, part 1, Paris, 1920, col. 1231-1260.

DĂNILĂ 1995-1996 - N. Dănilă, *Martyrologium Daco-Romanum*, *Verbum*, 6-7 (1995-1996), nr. 7, p. 181-269.

DELEHAYE 1912 - Hippolyte Delehay, *Saints de Thrace et de Mésie*, *Analecta Bollandiana*, Bruxelles, 31 (1912), p. 161-300 (extras).

DINU 1936 - Ion Dinu, *În jurul episcopiiilor: Tomis și Durostor - Priviri retrospective*, în *Eparhia Constanța. 10 ani de autonomie bisericească*, Călărași, 1936, p. XVII-XXXI.

DURĂ 2005 - Nicolae Dură, „*Scythia Minor*” (*Dobrogea*) și *Biserica ei apostolică. Scaunul arhiepiscopal și mitropolitan al Tomisului (sec. IV-XIV)*, București, 2005.

ERBICEANU 1898-1899 - Constantin Erbiceanu, *Ulfila, viața și doctrina sa*, *BOR*, 22 (1898-1899), nr. 3, p. 273-301; nr. 4, p. 370-390.

GEORGESCU 1962 - Ilie Georgescu, *Viața creștină în Tomis*, *MMS*, 38 (1962), nr. 1-2, p. 15-32.

LUNGU 2000 - Virgil Lungu, *Creștinismul în Scythia Minor în contextul vest-pontic*, Sibiu-Constanța, 2000.

MOISESCU, LUPȘA, FILIPAȘCU 1957 - Gh. I. Moiescu, Șt. Lupșa, Al. Filipașcu, *Istoria Bisericii Române*, vol. I, București, 1957.

MUSCELEANU 1874 - Gr. Musceleanu, *Triumful creștinismului și dicționarul salvatorilor creștinătății*, București, 1874.

NETZHAMMER 1918 - Raimund Netzhammer, *Die christlichen Altertümer der Dobrudscha*, Bukarest, 1918.

NETZHAMMER 2005 - Raimund Netzhammer, *Antichitățile creștine din Dobrogea*, traducere în limba română de George Guțu, București, 2005.

NOROCEL 1973 - Episcop Epifanie Norocel, *Creștinismul la români după Dimitrie Cantemir*, *MMS*, 49 (1973), nr. 9-10, p. 618-625.

NOROCEL 1986 - Episcop Epifanie Norocel, *Pagini din istoria veche a creștinismului la români*, Buzău, 1986.

PĂCURARIU 1981 - Mircea Păcurariu, *Viața creștină și organizarea bisericească în ținuturile Tomisului și Dunării de Jos de la începuturi până în anul 1864*, în

- Arhiepiscopia Tomisului și Dunării de Jos în trecut și astăzi*, Galați, 1981, p. 11-30.
- PĂCURARIU 1991 - Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*², vol. I, București, 1991.
- PĂCURARIU 1994 - Mircea Păcurariu, *Sfinții daco-romani și români*, Iași, 1994.
- PÂRVAN 1911 - V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911.
- PETRESCU, RĂDULESCU 2004 - Arhiepiscop Teodosie Petrescu, Adrian Rădulescu, *Mitropolia Tomisului, tradiție și actualitate*, Constanța, 2004.
- PIPPIDI 1998 - D.M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*², București, 1998.
- POPESCU 1987₁ - Emilian Popescu, *Creștinismul pe teritoriul României până în secolul al VII-lea, în lumina noilor cercetări*, MB, 37 (1987), nr. 4, p. 34-49.
- POPESCU 1987₂ - Emilian Popescu, *Theophilus Gothiae, Episcop în Crimeea ori la Dunărea de Jos?*, ST, 38 (1987), nr. 5, p. 73-81.
- POPESCU 1989 - Emilian Popescu, *Martiri și sfinți în Dobrogea*, (I), ST, 41, 1989, nr. 3, p. 39-65.
- POPESCU 1990 - Emilian Popescu, *Ierarhia ecleziastică pe teritoriul României. Creșterea și structura ei până în secolul al VII-lea*, BOR, 108 (1990), nr. 1-2, p. 149-164.
- POPESCU 1994₁ - Emilian Popescu, *Christianitas daco-romana*, București, 1994.
- POPESCU 1994₂ - Emilian Popescu, *Izvoarele apostolice ale creștinismului românesc; Sfântul Apostol Andrei și Tomisul*, ST, 46 (1994), nr. 1-3, p. 80-88;
- POPESCU 2000 - Emilian Popescu, *Creștinismul timpuriu pe teritoriul României*. 1. *Originile apostolice*. 2. *Bizanțul sau Roma?*, în *Priveghind și lucrând pentru mântuire*, volum editat cu prilejul aniversării a 10 ani de arhipăstorire a Înalt Prea Sfințitului Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei. 1 iulie 1990 - 1 iulie 2000, Iași, 2000, p. 169-189.
- POPESCU 2001 - Emilian Popescu, *Sfântul Apostol Filip misionar pe pământ românesc*, GB, 57 (2001), nr. 5-8, p. 59-76.
- RĂDULESCU, BITOLEANU 1998 - Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria Dobrogei*, Constanța, 1998.
- RĂMUREANU 1974 - Ioan Rămureanu, *Sfinți și martiri la Tomis-Constanța*, BOR, 92 (1974), 7-8, p. 975-1011.
- RUNCAN 2003 - Nechita Runcan, *Două milenii de viață creștină neîntreruptă în Dobrogea*, Constanța, 2003.
- RUNCAN 2006 - Nechita Runcan, *Valențe universale ale creștinismului dobrogean în primele șase secole*, Iași, 2006.
- STĂNILOAIE 1929 - Dumitru Stăniloaie, *Viața și activitatea patriarhului Dosofteiu al Ierusalimului, și legăturile lui cu Țările Românești*, Cernăuți, 1929.
- ȘERBĂNESCU 1969 - Nicolae Șerbănescu, *1600 de ani de la prima mărturie documentară despre existența episcopiei Tomisului*, BOR, 87 (1969), nr. 9-10, p. 966-1026.
- ȘERBĂNESCU 1979 - Nicolae Ș[erbănescu], *Pătrunderea și răspândirea creștinismului în Scythia Minor, în De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină*², Galați, 1979, p. 23-33.
- TIMUȘ 1898 - Gherasim Timuș, *Dicționar aghiografic cuprinzând pe scurt viețile sfinților*, București, 1898.

VULPE 1938 – R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucarest, 1938.

ZEILLER 1918 – Jaques Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain*, Paris, 1918.

ZUGRAVU 1997 – Nelu Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997.

L'AIRE MISSIONNAIRE DE SAINT EVEQUE MARTYR EPHRAIM

Résumé

Dans *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, au 7 mars – ou au 6 mars, dans d'autres manuscrits –, on dit que Hermon (300-314), l'évêque de Jérusalem, a délégué des évêques pour propager la foi chrétienne: à Ephraïm en Scythie et à Basilevs en Cherson. Etant donné que dans le même document le nom d'évêque Ephraïm est auprès d'autres évêques de château-fort de Cherson, en Crimée, l'identification de Scythie où il a propagé et de son siège episcopal a posé des problèmes aux investigateurs. Certains l'ont considéré comme évêque de Cherson, et Scythia où il a propagé la foi chrétienne comme Scythia Maior – le sud d'Ukraine d'aujourd'hui. D'autres ont considéré qu'Ephraïm a eu comme destination missionnaire Scythia Minor – Dobroudja d'aujourd'hui, en Roumanie – où il a été évêque de Tomis.

La référence de *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae* élimine la possibilité qu'Ephraïm soit évêque de Cherson. Dans le texte on dit clairement que l'un des deux évêques contemporains délégués de Jérusalem pour propager la foi chrétienne, Basilevs, a eu comme destination la ville Cherson, et l'autre, Ephraïm, Scythia.

En ce qui concerne l'identification de la Scythie où le dernier a été délégué, elle semble être Scythia Minor. Dans *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae* le territoire du sud d'Ukraine n'est jamais identifié avec le nom de Scythia. Pour sa nomination sont utilisés les noms des villes ou des habitants de la région. En revanche, la province Scythia Minor est nommé directement et simplement, Scythia.

Dans Scythia Minor, Ephraïm n'a pas été évêque de Tomis, la capitale de province, mais seulement un évêque missionnaire. En outre, semble que le jour de sa mort n'est pas 7 (6) mars. Il est mentionné à cette date seulement par conjoncture. Il est probable qu'il est mort comme martyr en Scythia Minor, en 303-304, durant la persécution de Dioclétien (284-305), mais la date de sa mort reste, encore, inconnue.